

Душан Ристић
Филозофски факултет
Нови Сад

Примљено: 18. 12. 2009.

ОБРАЗОВАЊЕ ЗА СВЕ ИЛИ ОБРАЗОВАЊЕ ЗА СВАКОГА

Драган Коковић: *Друштво и образовни капитал*. Нови Сад:
Mediterran Publishing, 2009., стр. 354.

Студија под називом *Друштво и образовни капитал* најновија је књига професора др Драгана Коковића, социолога који је афирмацију стекао проучавањима у области социологије културе. Она је плод и резултат напора да се на једном месту истовремено представи и теоријски проблематизује научни оквир социологије образовања, али и критички сагледају исти ти оквири, као могућности ове дисциплине. Књига је одраз једног нестандартизованог и проницљивог социолошког приступа – она је истовремено: добро промишљена и конципирана, уџбенички обухватна и прегледна студија намењена студентима, али и критичка студија о улози и значају образовања у друштву, више као *процеса* него као *сектора*, што је препоручује свим истраживачима друштвених, односно хуманистичких наука који се баве различитим аспектима образовања и образовних процеса.

У питању је социолошка студија чији оквир надилази предметно подручје саме социологије образовања. Више је разлога за то, али можемо издвојити само најважније. Образовање као предмет социологије, није контекстуализовано и разматрано само у стриктним оквирима дисциплине – где се овај појам доводи у везу

са другим друштвеним појавама и разматра међузависност различитих друштвених и образовних процеса. Појам образовања осветљен је из ширег феноменолошког угла – образовање се третира као културна појава, као културни процес. У студији је на више места, а посебно на самом почетку (већ у првом поглављу), кроз проблематизацију важних појмова који наглашавају различите аспекте образовног процеса у друштву (односно образовања и васпитања, учење/обучавање, социјализација/манипулација, „скривени курикулум“, итд.) а одмах затим и у поглављу о образовању и комуникацији, наглашено шире схватање обима појма образовања, шире од оног које обухвата социологија образовања. У другом поглављу под називом *Образовање као комуникација*, наводи се да је образовање „својеврсни међуљудски однос“ и „начин на који васпитач сусреће васпитаника“ (стр.37), односно да се образовање може посматрати као *интерперсонални однос* комуникације. На тај начин, одређене карактеристике интеракције и комуникације *тестиране* су на подручју васпитања и образовања, а уједно су најављене оријентација и теоријски приступ који ће обележити даљи ток студије.

У поглављу под називом *Друштво и образовање* разматрају се друштвене претпоставке образовног процеса, савремени концепт „друштва знања“ и поставља се важно питање потенцијала образовања као друштвеног *подсистема* и као *образовне културе* (или културе образовања) за друштвену промену. Проблем улоге образовања у друштву представљен је кроз супротстављање теоријских становишта, која, с једне стране, изражавају прекомерну, неутемељену веру у потенцијале образовања као спасоносне, „чаробне формуле“ за решавање важних друштвених проблема, док с друге стране, редукују и сам предмет проучавања социологије образовања, свodeћи образовни процес на *средство репродукције* постојећих друштвених структура. Аутор критикује теорије које фаворизују *мит* о образовању као снази која преображава друштво (мит о „једнаким шансама“ за успех у оквиру образовног процеса, посматрање образовања као „социјалног лифта“, итд.) и представља теоријска становишта (посебно Бурдијеово, односно његова истраживања с овог подручја), која су доказала да образовање у крајњој инстанци не представља силу која је способна да изазове значајније друштвене промене. Ипак, не одређујући своје становиште само у односу на наведене теорије, Коковић наводи да се поимање везе између образовања и друштва мењало током времена; да су проблеми ове везе често били противречни, у служби дневно-политичке проблематике (стр. 62-63). Такође, истакнута је и важност економске димензије, односно проблема финансирања образовања и односа државе према образовању, што је често рефлектовало и одређивало статус ове теоријске проблематике у пракси. У крајњој линији, наглашена је улога образовања као фактора који људе обучава и припрема за друштвене промене и подстицај које образовање *треба* да има

– за учење и прилагођавање променама кроз читав живот. Износећи такву врсту аргументације, аутор је избегао *инструменталистичко* схватање улоге образовања у друштву.

Наредна поглавља: *Друштвене структуре и образовање*, *Институционални оквири образовања* и *Однос државе према образовању* представљају детаљнију разраду проблематике коју смо издвојили и која је отворена питањем у претходном поглављу о друштвеној улози образовања. У њима се пажња поклања проблему *условљености* и *аутономије* образовања, проблемима друштвене неједнакости, друштвеног статуса и образовних шанси, речју – друштвеног статуса образовања у контексту *друштвене покретљивости*, као посебног поља у институционалном поретку. Социолошка димензија ових питања не укључује само формалну, већ и неформалну, односно ванинституционалну димензију образовних процеса у друштву, као и испитивање алтернативних могућности образовања. Коковић је у том смислу, критикујући становишта радикалних критичара образовања и *Школе* (можемо издвојити схватања Ивана Илича) и наводећи податке истраживања о овим питањима у развијеним државама (посебно у САД), одредио и сопствену критичку позицију, која је опет покушај искорака и формирање дистанце према теоријским „моделима“ који се ослањају на дихотомије *за* и *против*. На једном месту, он тако каже да „увођење *новог образовања* (подвукао Д. Р.) захтева много напора, храбрости, знања, способности, индивидуалности и то га разликује од других подручја друштвеног живота“ (стр. 123). Образовање није било у стању да постигне многе циљеве које му је друштво током историје наметало. Погубно би било – посебно у теоријском, али и у практичком смислу, тврдити да је *школа мртва* (стр. 124). Наводећи становиште поме-

нутог критичара Ивана Илича, Драган Коковић подсећа да не треба заборавити да је (модерна) школа институционално уобличена на друштвено-историјској позорници индустријског друштва. Тај социолошко-историјски и економски комплекс је у многоне „заслужан“ за схватање *Школе* и друштвене улоге образовних процеса какве познајемо и данас у контексту пост-индустријских друштава. Оно је колико историјска могућност, толико и реалност (далеко од нужности) на коју су се критичари школе и образовног система временом обрушавали. Питање алтернативног школовања, односно алтернативног образовања јесте и даље отворено и оно не значи аутоматски да је свако алтернативно образовање и хумано, да у први план заиста ставља људске потенцијале. Но, како истиче аутор ове студије, друштву које има страх од алтернативе и онима који се плаше алтернативних школа треба указати да „се више од увођења алтернативних школа треба плашити могућности да се такве школе и поред настојања државе – не појаве“ (стр. 126).

Веома важан сегмент ове студије – у садржајно-теоријском смислу, а што је посебан социолошки куриозитет како у односу на раније књиге и студије из подручја социологије образовања Драгана Коковића, тако и других истраживача из ове области код нас, јесте део који је посвећен проблему односа *друштва и образовног капитала*, што је наглашено и насловом студије. У њему је прегледно уобличена расправа о различитим врстама *капитала*, односно наглашена хеуристичка вредност појмова људског, социјалног, културног, образовног и симболичког капитала за истраживање образовних процеса. Ако као пример узмемо концепт социјалног капитала, можемо видети да су за његово коришћење неопходне промене у обрасцима понашања (поступцима) и у ставовима – а образов-

ни програми су кључна места где људи уче те обрасце понашања, истиче на једном месту Коковић (стр. 149). Још једна битна социолошка веза у којој се јасно види значај концепта социјалног капитала за социолошку проблематизацију образовања је питање самог успеха – у смислу „образовног успеха“ како га школски систем намеће – и у ширем смислу. Питање успеха је питање социјалних односа, јер увек зависи од њих. Све компоненте успеха, које се најчешће сматрају индивидуалним, ипак су уткане у социјалне односе, односно у мреже ових односа, те је успех појединаца без одређеног квалитета његове „друштвене мреже“ заиста тешко замислити. Значај социјалног и других врста капитала разматран је и у светлу идеја познатих теоретичара који су се бавили овим проблемима (Бурдије, Колеман, итд.). Оно што би било важно да се истакне јесте критика коју Коковић посебно износи у деловима посвећеним схватању проблема људског капитала и људских ресурса у контексту образовања. И сам појам људског капитала један је од омиљенијих у теоријама о људским ресурсима, али и у пракси све бројнијих агенција за запошљавање (тзв. *Headhunters*). Концепт људског капитала истиче изузетан значај знања, образовања, вештина и способности људи (радне снаге), претварајући их у капитал (стр. 153-4). Улога образовања у том контексту је важна јер подиже продуктивност рада и подстиче предузетничке способности радне снаге, увећавајући сам људски капитал. Уз овакву, више „практичну“ и некритичку употребу појма људског капитала, неопходан додатак је свакако социолошка димензија. Коковић у том смислу пише да је „велики цинизам или незнање говорити о капиталу (дакле, о могућности вредновања богаћења) у вези с радном снагом, оних чији се број све више повећава и који су осуђени на неза-

посленост, привремени рад, сиву економију, итд. (стр. 154). Јер, људски капитал, посебно „онима који су запослени служи да их убеди како запослење дугују свом људском капиталу“ (исто). Иако концепција људског капитала у основи садржи идеју образовања, односно различитих знања и вештина људи, њихових способности, она такође и „скрива (друштвене – прим. Д. Р.) услове који омогућавају постојање капитала“ (исто). Узимајући у обзир противречности које се јављају у разматрању овог појма, Коковић наглашава становишта истраживача који говоре о *људском потенцијалу* – јер она за разлику од редукционистичких, виде човека са свим својим потенцијалима и креативним способностима (стр. 155). Поготово у контексту образовања, важно је говорити о укупној људској интелектуалној и психичкој енергији а не само о одређеним, употребљивим и (тржишно) пожељним врстама знања, вештина и способности које људе квалификују за одређено место на тржишту рада, што је аутор студије посебно нагласио. Поред тога, појмови културног и симболичког капитала, о којима је писао Пјер Бурдије, важна су аналитичка средства за разумевање друштвених структура које омогућавају репродукцију неједнакости у образовним процесима. Ови појмови су, како пише Коковић, плодносни за истраживачку праксу, јер пружају могућности да се „утврди серија показатеља за различите степене учешћа у културном животу“ (стр. 156), а не само у образовном процесу. Посебно је појам симболичког капитала, који „почива на опште познатој легитимности поседовања наведених врста капитала“ (стр. 157), садржајан и важан аналитички појам за истраживање образовних процеса, јер прикрива облике физичког, економског капитала (стр. 158). Концепт дидактичке комуникације и „симболичког насила“ иманентних образовних процеси-

ма о којима се такође расправља у једном од наредних поглавља, на неки начин конкретизују и контекстуализују проблеме различитих врста *капитала* у комуникативне и шире, друштвене односе који су неминовни пратилац образовне комуникације.

Логични наставак ове проблематике разматра се у следећем поглављу о *Културном контексту образовања*. Напоменули смо на почетку да је приступ проблемима образовања у овој студији проф. Коковић поставио у раван ширег, феноменолошко-културолошког нивоа, који свој израз добија и у овом случају. Образовање се посматра као *средиште културе*. Могуће је истражујући образовне процесе говорити о проблемима културне репродукције у друштву, поткултурама, говорним обрасцима, проблему депривације и „надокнађујућег образовања“, односу образовања и „културе сиромаштва“ – што је обухваћено овим поглављем. Међутим, што је још важније, улога образовања, како је види Коковић, огледа се у њеној јасној одбрани идеје *опште културе* (стр. 174). Општа култура је у овом контексту дефинисана као „разумевање акције коју друштво спроводи путем знања“ (исто), те је задатак образовања да ученике „снабде“ средствима за разумевање друштвених процеса, његових структура и културе, односно да буде нека врста генератора за разумевање поретка значења околине и друштвених односа у које ученици након школе, након образовања – али и током самог тог процеса, ступају. Може се зато закључити да учење, памћење, разговор, замишљање и друге елементе образовног процеса не можемо разумевати независно од културног контекста у којем они настају и опстају (стр. 175).

Не мање важан сегмент студије поклања пажњу проблемима професионализације, специјализације и других важ-

них процеса у сфери рада, као и њихове везе са образовним процесима. Универзитет се разматра у контексту „друштвених потреба“, односно проблема финансирања образовања и „услуга“ које друштво од образовних процеса очекује. Истакнут је видљив контраст, односно „хиљадугодишња разлика између културе и стручног образовања“ (стр. 229), у смислу да се универзитетска култура често посматрала само као „украш живота“, а истицало стручно оспособљавање које универзитетско образовање пружа, јер се непосредније везује за рад. Посебно су наглашене и издвојене противречности универзитета које се огледају у „његовом сталном осцилирању између корпоративне организације и установе за вишу наставу (*studium generale*)“ (стр. 232). У суштини, наглашава се важна димензија односа универзитета и економије, односно високошколских установа и тржишта, што је и даље актуелна проблематика како у развијеним земљама тако и у земљама и друштвима попут нашег, које доживљава структуралне трансформације и у којима су ова питања више него актуелна. Пажња је у овом делу студије поклоњена и проблемима професионализације и феминизације улога, односно везе рода, образовања и професионализације.

У наредним поглављима Коковић разматра питања која се тичу односа актуелних развојних процеса у савременим друштвима и улоге образовања. Посебно је наглашена важна улога коју медији и нове информационе и комуникационе технологије имају у смислу структуралних, а не само „козметичких“ промена у образовним процесима. Нове технологије мењају структуру, али и функцију школа и образовања уопште. И сама улога васпитача, наставника и професора у образовном процесу мења се пред налетом технолошких иновација и долази до извесног превредновања не само у

смислу технолошке писмености, већ и нових улога као организатора, координатора и регулатора образовног процеса (стр. 258). У оквиру овог дела студије, обрађени су и проблеми који су карактеристични пре свега за земље у којима је технологија и технолошка писменост на високом степену развоја (само једна од појава из „разноликости образовања“ о којој пише аутор, у том смислу је „учење на даљину“ које је још увек непознаница за земље ниске технолошке писмености).

У последњим поглављима студије, пажња је поклоњена проблемима који се могу сврстати у спектар процеса демократизације образовања. Образовне реформе и образовна политика нису мање важан сегмент образовних процеса, који је мање више у првом плану од настанка универзитета па до данас. Питање демократичности реформских мера и процеса у образовању подразумева нужно преиспитивање улоге коју оно има данас, као и у будућности. Уколико је већ данас могуће констатовати да је поље образовања једно од најдинамичнијих и најважнијих сегмената друштва, посебно у развијеним земљама у којима образовне институције представљају потенцијал – посебно у смислу *inputa* за тржиште радне снаге, поставља се питање будућности образовања, односно његове друштвене улоге која се, по речима Драгана Коковића, креће на оси између мита и стварности. Образовање које свој извор има у „просветитељском духу развило се у систем који због разгранатих метода ширења називамо масовним образовањем“ (стр. 312). Мит просветитељства садржан је у идеји да се инсистира на променама у човеку, занемарујући друштвени контекст и промене у начину производње. Тиме је, по речима Коковића, прикривена „једна дубља чињеница да начин производње живота креира одређену врсту образовања“ (исто). Образовање нема потребу за митом, сматра ау-

тор, иако поприма митолошке карактеристике (стр. 315). Важна улога образовања какво данас познајемо, али и у будућности јесте – најшире говорећи – ослобађање човека од митова.

Студије која је пред нама је не само информативна и обухватна, већ и темељна и актуелна. Проблеми који су отворени у *Друштву и образовном капиталу*, како је већ више пута наглашено, нису само корпус тема из предметног подручја социологије образовања.

Расветљавање улоге процеса образовања, коју нам је у овој студији представио др Драган Коковић, нека је врста *социолошке арене* у којој су сучељени и сукоб-

љени различити концепти, идеје, теорије и схватања. Развијајући пре свега критички однос у представљању и информисању о идејама и становиштима других аутора у вези с конкретним проблемима, Коковић је оштар и непристрасан. Његова позиција одређена је таквим критичким приступом и то је, коначно, једна од вредности коју издвајамо и која даје овој књизи карактер значајне социолошке студије и незаобилазне литературе из – код нас можда још увек – недовољно етаблираног поља социологије образовања.